

N:o 136.

Ank. till Riksd. kansli den 30 april 1909 kl. 1 e. m.

*Utlåtande i anledning af Kungl. Maj:ts proposition till Riksdagen
angående anslag till nybyggnad för serafimerlasarettets
röntgeninstitut m. m.*

(2 U. A.)

I en den 11 nästlidne mars till Riksdagen aflåten, till statsutskottets förberedande behandling öfverlämnad proposition (n:o 133) har Kungl. Maj:t under återopande af bilagdt utdrag af statsrådsprotokollet öfver ecklesiastikärenden samma dag föreslagit Riksdagen att, dels till uppförande vid serafimerlasarettet i hufvudsaklig öfverensstämmelse med de af departementschefen i omförmälda statsrådsprotokoll förordade, af arkitekten Ludvig Peterson utarbetade ritnings- och kostnadsförslag af en byggnad för lasarettets röntgeninstitut och en ny operationsafdelning äfvensom till bidrag för täckande af kostnaderna för byggnadens inredning och utrustning, dels till anskaffande af erforderliga apparater för lasarettets röntgeninstitut, dels ock till uppförande i hufvudsaklig öfverensstämmelse med i samma statsrådsprotokoll jämväl berörda, af ingenjören William Andersson upprättade ritningar med tillhörande kostnadsförslag af ett nytt tvätthus för lasarettet med fullständig inredning och utrustning, bevilja ett anslag af 250,000 kronor och däraf på extra stat för år 1910 anvisa ett belopp af 125,000 kronor.

Bih. till Riksd. Prot. 1909. 4 Saml. 1 Afd. 89 Häft. (N:is 136, 137.)

1

Departementschefens anförande till berörda statsrådsprotokoll är af följande lydelse:

Angående an-
slag till ny-
byggnad för
serafimerlasa-
rettets rönt-
geninstitut
m. m.

»Vid anmälan af de extra ordinarie anslagsbehofven under riksstatens åttonde hufvudtitel för år 1910 anförde jag, på sätt statsrådsprotokollet öfver ecklesiastikärenden för den 12 januari 1909, punkt 148, utvisar, att jag hoppats redan då kunna inför Eders Kungl. Maj:t anmäla uppkommen fråga om anslag till *nybyggnad för serafimerlasarettets röntgeninstitut m. m.*, hvares framläggande för 1909 års Riksdag vore af betydelse, men att, enär samtliga yttranden i ärendet ej inkommit, ärendet då ej kunde företagas till afgörande. I enlighet med min tillika gjorda hemställan togs emellertid vid statsverkspropositionens uppgörande i beräkning det belopp, som, i den mån i ämnet gjord framställning syntes kunna vinna afseende, skulle för ändamålet erfordras under år 1910, eller 125,000 kronor.

Då ärendet nu föreligger i det skick, att detsamma torde kunna företagas till afgörande, anhåller jag att änyo inför Eders Kungl. Maj:t få anmäla denna fråga.

Framställningen i ämnet gjordes af direktionen för serafimerlasarettet i underdånig skrifvelse den 15 oktober 1908, däri till en början anfördes, att då direktionen efter sorgfälligt öfvervägande ansett sig nödsakad att änyo hos Eders Kungl. Maj:t i underdånighet göra framställning om beredande af medel för vissa nybyggnader vid lasarettet, hade det skett i liflig öfvertygelse om, att de önskemål, direktionen frambure, för den medicinska undervisningen vore af den vikt, att de ej längre låte sig undanskjutas. Det måste dock tillika framhållas, att genom realiserandet af dessa önskemål alla berättigade anspråk på lasarettet i dess dubbla egenskap af sjukvårds- och praktisk undervisningsanstalt icke kunde anses tillfredsställda. Tvärtom vore det uppenbart, att lasarettet för att rätt kunna fylla sin uppgift måste inom en ej alltför aflägsen framtid vinna ytterligare utveckling. Utrymme inom det af lasarettet disponerade område torde knappast kunna påräknas för vidare byggnadsföretag. Därest efter hand erforderliga byggnadsplatser kunde åt lasarettet anvisas å annan närbelägen tomt, kunde de nu ifrågasatta byggnaderna naturligtvis fortfarande att kunna användas för sina respektive ändamål. Äfven mera genomgripande förändringar kunde emellertid tänkas blifva af omständigheterna påkallade, förändringar, som skulle medföra, att sjukhusverksamheten i dess helhet eller till större del förlades till annan plats än den nuvarande sjukhustomten. Genomförandet af en sådan byggnadsplan måste dock under alla förhållanden — ej minst med hänsyn till sambandet mellan lasarettet och karolinska institutet — taga en afsevärd tid. Att i afvaktan härå låta anstå med nu på-

tänkta byggnadsföretag kunde enligt direktionens uppfattning ej försvaras, då de brister och ofullkomligheter, hvilkas afhjälpande äsyftades, vore af den art, att deras fortvaro måste anses medföra synnerligen allvarliga olägenheter för undervisningen och den vetenskapliga verksamheten såväl som för sjukvården. Direktionen hade i maj 1907 från karolinska institutets lärarkollegium erhållit en skrivelse med anhållan, att direktionen ville taga under öfvervägande, huruvida möjlighet förefunnes till inrättande vid serafimerlasarettet af en oto-, rhino-, laryngologisk klinik med omkring 20 sängar. Denna framställning om inrättandet af en öron-, näs- och halsklinik hade i själfva verket för direktionen blifvit impulsen till att samtidigt söka afhjälpa en del länge kända brister och behof inom lasarettet, hvilka efter hand vuxit därhän, att deras fortbestånd numera hotade att i flera viktiga hänseenden rubba sjukvårdsarbetets normala gång och utveckling. Under sysslandet med dessa uppgifter hade det framstått allt klarare för direktionen, i hvilket nära samband de stode till hvarandra och huru önskligt det vore för deras lyckliga lösning, att denna skedde samtidigt och snarast möjligt.

Direktionen redogör därefter för de önskemål, som snarast borde förverkligas. Dessa äro anskaffande af nya lokaler för *röntgeninstitutet*, inrättande af en ny *operationsafdelning* och anordnande af en tidsenlig *tvättinrättning* för lasarettet. Direktionen upplyser, att något större utrymme för röntgenlaboratoriet hittills icke kunnat upplåtas utan efter hand hade för nu brukliga former af ljusbehandling och för de viktiga radioskopiska undersökningarna provisoriskt upplåtits dels inom det kliniska laboratoriet å den medicinska afdelningen en del af ett rum, dels i närheten af operationsafdelningen inom den kirurgiska kliniken en sjuksal jämte ett litet bredvid liggande mörkrum. Kunde sistnämnda lokal jämte ännu en nu tillgänglig lika stor sal tagas i anspråk för den kirurgiska klinikens kvinnofdelning, skulle de kirurgiska klinikerna kunna erhålla vardera en förstärkning på 10 sängar. I utbyte kunde de till en öronklinik afstå en afdelning, som nu användes till infekterade sjuka och vore försedd med en nyinredd mindre operationssal — redan nu använd för öronoperationer — jämte förråds- och personalrum. Denna afdelning hyste visserligen nu ej mera än 16 patienter, men genom några smärre ändringar kunde här utrymme beredas för 18—20 patienter, eller det af lärarkollegiet önskade antalet. Genom denna anordning skulle emellertid lasarettets sängantal ökas från nuvarande 400 till 420.

Direktionen föreslår, att utrymme för röntgeninstitutet och den nya operationsafdelningen måtte beredas genom uppförande af en ny byggnad å lasarettets tomt intill Handtverkargatan, hvilken byggnad genom korri-

dorer skulle vara förbunden med den kirurgiska klinikbyggnaden. I denna nybyggnad skulle röntgeninstitutet inrymmas i den nedre och den nya operationsafdelningen i den öfre våningen. Direktionen föreslår byggnadens uppförande i enlighet med vid den underdåniga skrifvelsen fogade, af arkitekten Ludvig Peterson upprättade ritningar. Enligt jämväl bifogadt, af Peterson uppgjort kostnadsförslag skulle byggnaden med värme-, gas-, vatten- och aflöpsledningar, steriliseringsapparatsanläggning för operationsafdelningen samt elektriska ledningar med armatur för belysningen betinga en kostnad af 140,000 kronor. Dessutom erfordras enligt direktionens uppgift 13,800 kronor såsom bidrag till anskaffande af erforderlig inredning och utrustning af byggnaden. Slutligen beräknas åtgå ett belopp af 10,000 kronor för anskaffande af erforderliga apparater för röntgeninstitutet. Direktionen upplyser emellertid att till dess förfogande för anordnande af ett röntgeninstitut finnas särskildt donerade medel till belopp af 41,000 kronor. Utom dessa medel skulle alltså erfordras 122,800 kronor.

För tvättinrättningen föreslår direktionen uppförande enligt den underdåniga skrifvelsen bifogade af ingenjören William Andersson upprättade ritningar af en ny byggnad, belägen å tomtens baksida och genom täckt korridor sammanbunden med den likaledes täckta korridor, som förenar den medicinska och de kirurgiska klinikernas byggnader. Enligt jämväl bifogadt kostnadsförslag skulle byggnaden för tvättinrättningen med fullständig utrustning betinga ett pris af 127,200 kronor, däraf beräknas för själfva byggnaden 80,000 kronor, för den elektriska belysningen 2,200 kronor och för den maskinella inredningen jämte alla rörledningar äfvensom för oförutsedda utgifter, ritningar och kontrollantskap 45,000 kronor.

För beredande af tillgång till sålunda erforderliga sammanlagdt 250,000 kronor hemställer direktionen om aflåtande till Riksdagen af nådig proposition i ämnet.

För vinnande af större öfverskådlighet anhåller jag nu att särskildt för hvart och ett af de tre hufvudändamål, som i direktionens skrifvelse afses, få meddela innehållet af den utredning som lämnats.

I fråga om *röntgeninstitutet* torde jag få erinra, att Riksdagen år 1899, med anledning af nådig proposition, för anskaffande till användning vid klinikerna å serafimerlasarettet af en fullständig s. k. röntgenapparat jämte apparater för fotografering på extra stat beviljade ett belopp af 3,000 kronor. Sedermera har Riksdagen, med bifall till därom gjorda nådiga framställningar, för hvartdera af åren 1908 och 1909 på extra stat anvisat dels till arfvode åt en föreståndare för röntgeninstitutet å serafimerlasa-

rettet 3,000 kronor dels ock till afföning åt erforderligt biträde åt föreståndaren och till underhåll af röntgeninstrumentariet 2,000 kronor, tillhoppa 5,000 kronor. I 1909 års statsverksproposition har Eiders Kungl. Maj:t under åttonde hufvudtiteln, punkten 90, gjort framställning om enahanda anslag för år 1910.

Direktionen för serafimerlasarettet har i sin omförmälda skrifvelse i fråga om röntgeninstitutet åberopat en af dess föreståndare, medicine doktorn Gösta Forssell till direktionen den 12 oktober 1908 aflåten skrifvelse i ämnet. Denna skrifvelse är af följande lydelse.

»Röntgenvetenskapen är ännu knappt mer än tolf år gammal. Under dessa år har dock röntgenologien utvecklats med en exempellös hastighet, vunnit en utbredning och erhållit ett erkännande, som väl aldrig förut i historien på så kort tid kommit en ny medicinsk vetenskapsgren till del.

Öfver hela världen hafva läkare och ingenjörer rastlöst samarbetat till röntgenologiens förkofran. Om man nu kastar en blick ut öfver denna vetenskaps arbetsfält, då måste man ock häpna öfver dess mångsidighet och beundra fulländningen i dess arbetsmetoder.

Röntgenundersökningarna omfatta ej längre endast brott å benstommen och i kroppen inträngda främmande kroppar. Genom röntgenograferingen kan man i de flesta fall uppsöka och i detalj granska de olika sjukliga förändringarna inom ben och ledgångar, beninflammationer, tuberkulösa benförändringar, svulster och deformiteter inom bensystemet. Hvilken betydelse röntgenundersökningen i dessa fall skall äga för kirurgen, det ligger i öppen dag. Den lämnar ofta en inblick i den lefvande organismen, nästan lika klar, som om det sjuka organet med dissikerkniven blottlagts för ögat.

Men äfven utanför benkirurgien har röntgenologien eröfrat vida fält. Inom njurkirurgien är den många gånger en oumbärlig hjälp. Röntgenologen kan i de flesta fall upplysa om njurarnas läge, storlek och form, om de innehålla stenbildningar eller tuberkulösa och andra förkalkningar. Stenbildningar och förkalkningar inom bäckenets organ kan röntgenbilden likaså avslöja. Undersökning af magsäcken oah tarmkanalen har såväl för kirurgien som för den invärtes medicinen genom röntgenologiens arbete vunnit i säkerhet. Den skolade röntgenspecialisten kan med största noggrannhet, bättre än med någon annan undersökningsmetod, genom röntgenoskopering bestämma magsäckens läge, storlek, form och rörlighet.

För undersökningen af hjärta och lungor har röntgenologien fått en mycket stor betydelse. Hjärtats storlek kan icke med någon annan undersökningsmetod så exakt och objektivt bestämmas. Utbredningen af tuberkulösa förändringar i lungorna och i körtlarna omkring luftrören kan vid

en skicklig röntgenundersökning med noggrannhet iakttagas likasom många andra af bröstorganens sjukdomar.

För den anatomiska forskningen har röntgenologien äfven en synnerligen stor betydelse genom att den gjort det möjligt att på ett helt annat sätt än förut studera den lefvande människans anatomi, såsom bröst- och bukorganens läge och rörelser.

Röntgendiagnostiken är dock endast en del — ehuru den viktigaste — af röntgenologien. Röntgenbehandlingen har för alla tider förvärfvat sig en framskjuten plats bland de fysikaliska behandlingsmetoderna och torde otvifvelaktigt vara den mest mångsidiga af de elektroterapeutiska och phototerapeutiska metoderna. Det skulle föra för långt att här ingå på en redogörelse för de olika områdena för röntgenbehandlingen. Jag vill endast påminna om, hurusom röntgenljuset är det suveräna medlet mot en hel grupp af hårsjukdomar, nämligen hårsvamparne, att många långvariga ekzem, som trotsat all annan behandling, ofta snabbt kunna bringas till läkning med röntgenbehandling, att hudkräfta så godt som alltid kan läkas med denna behandling, att äfven enstaka fall af djupa svulster för tillfället vika för röntgenljuset, ehuru röntgenbehandlingen för dessa svulster visat sig vida mindre verksam än man hoppats, att hudtuberkulos och tuberkulösa sår mycket kraftigt bekämpas med röntgenljuset och tuberkulösa körtlar ofta därmed kunna bringas att förminskas eller försvinna.

Röntgenologiens kraftiga utveckling har till stor del betingats af instrumentariets förbättring och specialisering. Lika primitiva som de första årens röntgenanläggningar voro, lika ofullkomliga voro plåtarna då, från vår nuvarande synpunkt sedt. Men läkarna såväl som de konstruerande ingenjörerna lärde sig snart betydelsen och värdet af att tillgodogöra sig röntgenteknikens alla resurser för att alltmer fullkomna röntgenbilderna, och det praktiska värdet af röntgenundersökningarnas fullkomning är så stort, att de stegrade omkostnaderna icke kunnat afskräcka. Röntgendiagnostiken står eller faller med tekniken. På så sätt har den enkla röntgenlampan blifvit fullkomnad med en hel arsenal af hjälpinstrument. De små röntgenrummen hafva vid de större sjukhusen vuxit ut till hela afdelningar.

Samtidigt med röntgenstrålarnas utvidgade användning och ökade intensitet genom förbättrade instrumentarier hafva också de faror, som dessa strålars användande medföra, blifvit allt mera märkbara och framkallat skyddsanordningar, hvilka utgöra en viktig del af utrustningen för ett röntgeninstitut.

Genom fysiologiska experiment och klinisk erfarenhet känna vi de verkningar röntgenstrålarna utöfva på lefvande väfnad. Bäst äro dess verk-

ningar på människans hud kända. Vi veta att små mängder röntgenljus, t. ex. den ljusmängd, som nu behöfs för att utföra en röntgenundersökning, icke framkalla några som helst iakttagbara förändringar i huden eller underliggande väfnad. Men vid ökade strålmängder uppstår först en öfvergående rodnad och hårafall, vid större doser inflammation i huden och blåsbildning, vid ännu större blifver verkan fullständig förstöring af huden med sårbildning. Man har vidare funnit, att vissa sjukliga bildningar, såsom kräftceller i huden och tuberkulösa infiltrat i eller under huden äro känsligare än huden själf, sant att graden af de förändringar, som genom röntgenljuset åstadkommas, är direkt beroende på den absorberade mängden strålar. På dessa iakttagelser grundar sig röntgenbehandlingen. Man afser att gifva en ljusmängd, som är tillräckligt stor att förstöra den sjuka väfnaden utan att skadligt förändra den friska. Detta är röntgenbehandlingens ledande princip. Det fordras erfarenhet och teknisk skicklighet för att kunna genomföra densamma och röntgenbehandlingen fordrar en grundligt skolad specialist. Men med iakttagande af nu tillgängliga mättningsmetoder och under användande af skyddsåtgärder kan nu en specialist utföra såväl fotografering som röntgenbehandling utan skada för patienten. Läkaren och personalen är det däremot synnerligen svårt att skydda. I alla land, där röntgenologien mera intensivt bedrifvits, träffar man mer eller mindre svårt skadade röntgenologer och några hafva fått offra sitt lif genom de skador de ådragit sig. Hur är då detta möjligt, att patienterna kunna skyddas, men läkarna taga skada? Detta beror på röntgenljusets egendomliga egenskap att hafva en cumulativ verkan, d. v. s. att, i likhet med flera läkemedel, många små mängder gifna på olika tid utan större afbrott verka som om en stor mängd (tillnärmelsevis summan af de små mängderna) skulle gifvits på en gång. Genom att omgifva röntgenröret med för röntgenljuset svärgenomtränglig skyddsbetäckning kan man åstadkomma att, utom å det behandlade området, endast ytterst minimala mängder röntgenljus träffa patienten, hvilka icke under den relativt korta tid behandlingen sammanlagdt varar (20 min. till några timmar) på något sätt kunna skada. Läkare och personal däremot, som dagen igenom vistats i röntgenlaboratoriet, kunna icke undgå, att — visserligen ytterst små — mängder röntgenljus oupphörligen träffa dem. Röntgenstrålarna genomtränga nämligen, som sagdt, ehuru i mycket ringa mängd, alla de skyddsmedel, med hvilka man hittills omgifvit röntgenröret. Dessutom alstra de, hvarhelst de träffa, ett nytt slag af strålning, s. k. sekundärt röntgenljus, som delvis har röntgenstrålarnas egenskaper, så att man kan anse hela röntgenrummet genomkorsadt af svaga röntgenstrålar. För att så mycket som möjligt är skydda patienter och personal, är det därför en oafvislig

plikt att iakttaga alla de skyddsåtgärder, som kunna anses verksamma och praktiskt utförbara.

Dessa åtgärder bestå däri att:

1) röntgenröret utom motsvarande det område som skall belysas, omgifves med någon form af fodral eller skärm af för röntgenljuset ogenomträngligt ämne,

2) personalen, då den måste mer utsätta sig för ljuset, förser sig med skyddsrustning,

3) inom röntgenrummet inredes skyddsrum med blytäckta väggar, bakom hvilka personalen kan vistas under det att röntgenröret öfvervakas.

Utom de anordningar af lokalen, som betingas af röntgeninstrumentariets uppställning och användning samt skyddsanordningarnas utförande, måste man vid uppförandet af ett röntgenlaboratorium särskildt beakta nödvändigheten af en god ventilation samt att lokalen är så fuktfri som möjligt och att golfven i laboratorierna beläggas med för elektricitet oledande ämnen. En särdeles god ventilation är nödvändig, därför att luften i röntgenrummet fort förändras. Genom »stilla utstrålning» från de ledningar, som föra den högspända strömmen (40,000 à 100,000 volt) till röntgenröret, bildas ozon och kväfveoxid och genom de gnistor, som bildas vid reglering af rören och mätning af strömspanningen (genom gnistmätare) uppstår kväfveoxid, som i luften uppoxideras till salpetersyrlighet. Dessa gaser göra i längden luften ohälsosam och äro oangenäma att inandas.

Fukt i röntgenrummen måste på det allra omsorgsfullaste undvikas, därför att vid fuktig luft urladdningarna från den högspända strömledningen äro mycket starkare och vid oförsiktighet kunna för personalen medföra allvarsam risk genom öfverslag af gnistor.

Isolering af golfven är af vikt för att vid handhavande af såväl den lågspända som den högspända strömmen minska risken för urladdningar till kroppen.

Röntgenarbetet vid serafimerlasarettet utföres nu hufvudsakligen i en hösten 1904 till röntgenlaboratorium inredd sjuksal invid operationssalen på kirurgiska kliniken. Detta laboratorium, som, då ännu röntgenarbetet hade ett mindre omfång, väl motsvarade sitt ändamål, är nu alldeles uppfyllt af röntgenapparater och tjänstgör såväl till mottagningsrum som väntrum, till behandlings- och fotograferingsrum, förvaringsrum för plåtarkivet och expeditjonsrum. Röntgenarbetet måste utföras samtidigt med expeditjons- och arkivarbetet, hvilket gör ett fullt effektivt skydd af personalen omöjligt. De i detta laboratorium befintliga apparaterna äro i allmänhet af utmärkt beskaffenhet, men för flera ändamål skulle ytterligare apparater behöfva anskaffas, hvilket på grund af utrymmesskäl är en omöj-

lighet. Så t. ex. skulle det vara af största vikt, dels för att spara tid, dels för att ej i förtid slita ut den befintliga induktionsapparaten att anskaffa minst ännu en dylik. Om två eller flera patienter samtidigt kunna behandlas, vinnes nämligen mycket tid för såväl personal som läkare.

Invid professor Henschens laboratorium inrättades år 1903 på den medicinska kliniken ett litet röntgenlaboratorium, hvilket nu användes hufvudsakligen för fotografering af poliklinikernas patienter och för behandling af patienter från medicinska kliniken. Utrymmet är trångt, rummet är mycket mörkt och induktionsapparaten numera föråldrad. Ett mörkrum är inbyggdt i laboratoriet.

Röntgenundersökningarnas och röntgenbehandlingens alltjämt ökade användning vid serafimerlasarettet belyses väl af den statistik, som jag anhåller att härmed få meddela:

Röntgenundersökningar:

	Kir. laboratoriet inrättadt hösten 1904	Med. laboratoriet inrättadt 1903	Summa
1903		146	146
1904		600	600
1905 510	510	396	906
1906 778	778	769	1,547
1907 1,653	1,653	464	2,117
(1908 till $\frac{1}{10}$)..... (1,425)	(1,425)	(818)	(2,243)
1908 beräkn. för helt år 1,900	1,900	1,090	2,990.

Från år 1905, då båda röntgenlaboratorierna första året voro i tjänst, och till 1907 hafva således röntgenundersökningarna vid serafimerlasarettet mer än fördubblats och till i år (omkring 3,000 undersökningar) mer än tredubblats. Sedan 1903 ha de mer än 20-dubblats.

Röntgenbehandlingar:

	Kir. laboratoriet	Med. laboratoriet; före 1906 finnes ej löpande behandl.- journal	Summa
1905	696	—	696
1906	1,133	163	1,296
1907	2,488	193	2,681
1908 (till $\frac{1}{10}$)	(1,827)	(838)	(2,665)
1908 beräknadt för helt år.....	2,436	1,117	3,553.

Från 1905 till 1907 har sålunda det årliga antalet röntgenbehandlingar mer än tredubblats och är i år fem gånger större än för tre år sedan.

På grund af de befintliga lokalernas nuvarande otillräcklighet och på grund af svårigheten att i dem ordna ett fullt verksamt skydd för personalen synes det mig vara synnerligen angeläget, att röntgenarbetet snarast möjligen förläggas till en för ändamålet inredd byggnad med tillräckligt utrymme.

Vid röntgenologiska studieresor år 1907 och år 1908 i Tyskland, Österrike och Frankrike har jag besökt och noga studerat ett stort antal röntgeninstitut. De iakttagelser jag därunder gjort och de erfarenheter jag under arbetet vid serafimerlasarettet samlat har jag sökt att lägga till grund för planläggningen af serafimerlasarettets föreslagna nybyggnad. Mitt förslag, att, redan vid rummens anordning, konsekvent genomföra skydd för läkare och öfrig personal, har jag emellertid icke framlagt efter utländskt mönster, utan på grund af den säkra öfvertygelsen, att man i detta hänseende ute lika väl som hemma hittills icke redan vid byggnadens planläggning haft öppen blick för detta kraf. De talrika mer eller mindre förstörda röntgenmän, man öfverallt träffar på, utgöra emellertid ett kraftigt bevis därpå, att allt skydd, som är möjligt, konsekvent bör genomföras.

Det framlagda förslaget söker att till ringast möjliga kostnad tillfredsställa fordringarna på en fullt modern röntgeninstitution. Därvid har planen naturligtvis måst utföras med hänsyn till befintliga utrymmes- och terrängförhållanden samt till sammanbyggandet med den föreslagna operationsafdelningen.

En röntgeninstitution med det omfattande arbete, som vid serafimerlasarettet är nödvändigt, måste ovillkorligen, för att arbetet skall kunna ledas och öfvervakas som sig bör, hafva arbetslokalerna förlagda i samband med hvarandra. Då de lokala förhållandena ej tillåta, att röntgeninstitutet lägges vid förbindelsegången mellan de båda hufvudklinikerna och det ej heller på grund af klimatet är utförbart att, såsom ofta utomlands sker, förlägga röntgeninstitutet centralt inom lasarettområdet utan täckta förbindelser med klinikerna, så är det från röntgenarbetets synpunkt, äfven fränsedt fördelen att nu förena byggandet af den nya operationssalen med röntgeninstitutets uppförande, förmånligast att förbinda röntgeninstitutet direkt med den kirurgiska kliniken och hafva en sluten, ehuru mera långväga förbindelse med den medicinska kliniken. De kirurgiska fallen äro nämligen vida oftare än de medicinska af den natur, att de med svårighet tåla transport. Dessutom är det kirurgiska röntgenmaterialet större än det medicinska.

Det är emellertid värdefullt att för de fall på den medicinska kliniken, hvilkas tillstånd icke tillåter att de föras utom dess område, inom denna klinik äga ett mindre röntgenlaboratorium. För dessa fall torde tillsvidare, såsom hittills, det nu inom den medicinska kliniken befintliga lilla röntgenlaboratoriet kunna användas, tills dess lasarettet kan finna tillfälle att inom den medicinska klinikens område anordna ett mera tidsenligt utrustadt röntgenrum.

Enligt den föreslagna planen för det nya röntgeninstitutet skall det rent röntgentekniska arbetet utföras i två större laboratorier, ett i norra och ett i södra delen af nybyggnaden, af hvilka det ena laboratoriet hufvudsakligen skall tjänstgöra för undersökningar, det andra för behandlingar. Mellan dessa båda laboratorier ha tvenne medelstora rum anbragts, af hvilka det ena skall tjänstgöra såsom lokal för plåtarkivet och för studium af röntgenplåtarna, det andra såsom expeditions- och mottagningsrum. I samband med de båda röntgenrummen finnas rymliga skyddsrum, som skola vara fullständigt skilda från dessa genom blyklädda väggar, försedda med stora fönster af blyglas, genom hvilka röntgenrummet kan öfverblickas. Från hvart och ett af skyddsrummen, som hafva egen ventilation och belysning, leda dörrar såväl till röntgenrummet som till de mellan de båda röntgenrummen belägna arkiv- och expeditionsrummen.

Grupperingen af rummen har alltså utförts så, att från arkiv- och mottagningsrummen, där allt det arbete utföres, där icke röntgenljuset användes, finnes direkt tillträde till röntgenlaboratoriernas skyddsrum. Läkaren, som utför en stor del af sitt arbete i arkivrummet vid granskning af plåtar och i mottagningsrummet, kan alltså, utan att behöfva utsätta sig för röntgenljuset, när han önskar från skyddsrummen kontrollera arbetet i röntgenrummen. Sköterskepersonalen, som i skyddsrummen öfvervakar patienterna, sedan röntgenröret af läkaren inställts, har genom skyddsrummets läge invid arkivet läkaren nära till hands.

Utanför mörkrummet, som gjorts ganska rymligt, då ej sällan många personer där samlas, och med dubbel vask, har anbragts ett särskildt, litet rum för förstärkning af plåtarna, hvilket på samma gång tjänar såsom »ljus-sluss» för att läkaren under pågående framkallning skall kunna inträda i mörkrummet utan att släppa in ljus.

Hallen och korridoren hafva erhållit ett sådant utrymme, att de kunna användas såsom väntrum för de sängliggande patienterna. Ett litet vaktrum har inrättats för att gifva en liten tillflyktsort åt sköterskorna och på samma gång brukas såsom kök vid tillredande af profmältiderna vid magundersökningarna. Ett disktrum och, i anslutning därtill, bekväm-

lighetsinrättningar för patienter och personal hafva placerats invid förbindningskorridoren till kirurgiska kliniken.

Med tanke därpå, att de allt mer specialiserade instrumenten för olika röntgenundersökningar kräfva mycket utrymme och i förhoppning att inom serafimerlasarettet småningom i samband med röntgeninstitutet kunna införa äfven andra former af elektroterapi och ljusbehandling, som på många ställen utomlands med fördel användas, men ännu icke vid vårt sjukhus blifvit införda, har, utom de båda röntgenlaboratorierna, ett tredje större rum upptagits i planen, hvilket äfven erhållit en sådan belysning, att det kan fördelaktigt användas till fotograferingsrum. Genom ingång från norra sidan är institutet tillgängligt för de patienter, som komma från poliklinikerna, och de af medicinska kliniken patienter, som vistas uppe och kunna passera öfver gården. Genom förbindelsen med kirurgiska kliniken undre våning är institutet tillgängligt för hela kirurgiska kliniken patienter och, via den korridor, som förbinder de båda klinikerna, äfven för den medicinska kliniken klientel. Genom ingången på södra sidan finnes tillträde för de från staden kommande patienterna, som passera portvakten vid lasarettets västra ingång.

De apparater som nu finnas i den kirurgiska kliniken röntgenlaboratorium, hvilka till större delen af en för institutet varmt intresserad privatperson blifvit skänkta till detsamma, det öfriga genom lasarettets medel anskaffats, skulle naturligtvis utgöra en del af det nya institutets utrustning; men för att blifva till full nytta måste en nybyggnad för röntgenafdelningen förses med en ganska riklig ny materiel.

En apparat för snabbfotografering, framförallt för undersökning af bukorganens och hjärtats sjukdomar.

En apparat, särskildt afsedd för behandling för att skona de dyrare och ömtåligare för röntgenundersökning afsedda apparaterna.

Ett bord för genomlysning af svaga patienter, för hvilka genomlysning i stående ställning ofta är alltför ansträngande.

En serie mätninginstrument för att exakt bestämma den använda sekundärströmmen och röntgenljusets intensitet.

Anordningar för röntgenfotografering på längre afstånd, framför allt för att exakt bestämma storleken af hjärta och magsäck.

Ett nytt undersökningsbord.

Kompressionsblandare af olika form och storlek för undersökning af olika kroppsdelar.

Anordningar för att med gas reglera röntgenstrålarnas genomträngningsförmåga.

Takledning och växlingsapparat för sekundärström.

En framkallningsapparat för röntgenplåtar, hvilken sparar mycket arbete.

Instrument för framställande och studium af stereoskopiska röntgenbilder, hvilka för studiet af benbrott äro af mycken vikt.

Kostnaderna för denna nyanskaffning af instrument belöper sig till omkring 10,000 kronor.

Förslaget till nybyggnad för serafimerlasarettets röntgeninstitut har framkommit på grund af tvingande skäl: det trånga utrymmet och nödvändigheten af ökad skydd åt personalen. Men vid nybyggnadens planläggande har jag ansett riktigt att föreslå lokaler, som icke blott rymma det nuvarande instrumentariet, utan lämna plats för den röntgenutredning, som kräfvades af ett modernt röntgeninstitut vid Sveriges förnämsta kliniska sjukhus.

Ett röntgeninstitut vid serafimerlasarettet bör kunna erbjuda alla de tekniska resurserna för en röntgenundersökning; det synes mig ock böra vara så rustadt, att det kan utgöra ett utbildningscentrum för landets läkare och bidra till den medicinska röntgenologiens utveckling.»

I anslutning till doktor Forssells yttrande påpekar direktionen, att enligt de uppgjorda ritningarna röntgeninstitutets lokaler skulle stå i öppen förbindelse med den kirurgiska klinikbyggnaden. Patienter skulle alltså, eventuellt i säng och med tillhjälp af hissarna, från alla delar af sjukhuset kunna transporteras till röntgeninstitutet utan att passera fria luften. För vissa fall af invärtes sjukdomar hade det ansetts, att transporten af patienterna skulle blifva för lång, och skulle därför det utrymme inom sjukhusets kliniska laboratorium, hvilket hittills användts för röntgenundersökningar, bibehållas för sitt gamla ändamål. Den nya så kallade fulgurationsbehandlingen mot kräfta, hvarmed nu försök allmänt gjordes, kräfde för sitt utförande en lokal, belägen så nära som möjligt intill operationssal. Behandlingen inleddes nämligen med bortskärande af det sjuka partiet och det öppna såret bestrålades omedelbart därefter med gnistor från högfrekvent och högspänd ström. Man hade därför i ett rum inom den nya operationsafdelningen ämnat uppställa den för fulgurationen erforderliga apparen. Röntgenafdelningen vore i öfrigt afsedd att i begränsad utsträckning kunna betjäna äfven utom sjukhuset boende patienter, genom hvilkas vårdafgifter de dryga drift- och underhållskostnaderna kunde för sjukhuset väsentligen nedbringas.

Beträffande den nya *operationsafdelningen* har lasarettsdirektionen anført följande.

Den nuvarande kirurgiska operationsafdelningen, som vore gemensam

för båda de kirurgiska klinikerna, hade efter hand visat sig alldeles för trång för den ständigt växande verksamheten. Följande siffror talade i detta hänseende ett tydligt språk. De här afsedda operationerna vore alla utförda på å sjukhuset intagna patienter.

År.	Antal operationer.	År.	Antal operationer.
1895.....	923	1902.....	1,007
1896.....	1,219	1903.....	1,342
1897.....	1,209	1904.....	1,532
1898.....	1,392	1905.....	1,563
1899.....	1,187	1906.....	1,612
1900.....	1,306	1907.....	1,693
1901.....	1,079		

Det vore dock nödvändigt, för att rätt bedöma denna arbetsökningens hela innebörd, att taga hänsyn också till den kvalitativa ändring i den operativa verksamheten, som under dessa år, här liksom annorstädes, inträddt. Antalet stora och tidsödande operationer hade alltjämt ökats och de smärre hade i allt större utsträckning hänvisats till polikliniken och ambulans efterskötsel. För att nämna blott ett betydande exempel kunde framhållas, att blindtarmsoperationen vid tiden för denna operationsafdelnings inrättande varit ytterst sällsynt. Nu gjordes där årligen öfver 150 sådana operationer.

Hvad som särskildt försvårade arbetet vore att utrymmet och anordningen ej medgäfvade ett *samtidigt* utförande af två större operationer. Det finnes visserligen två operationssalar, men den större af dessa vore tillika afsedd till föreläsningssal. Under pågående klinik kunde operation ej ske i den närliggande mindre salen utan att undervisningen i den större stördes, och det mellanliggande tvättrummet vore dessutom för litet att rymma personalen för två större operationer under de långvariga förberedelserna. De båda afdelningarna hade därför måst fördela tiden sinsemellan i den mån detta vore förenligt med en verksamhet, så oberäknelig till tid och omfång, som den operativa vid en kirurgisk klinik på 140 sängar, där svåra olyckshändelser och akuta sjukdomsfall, kräfvande ofördröjlig operation, infördes så godt som hvarje dag och alla tider på dygnet. Följden af denna fördelning åter hade blifvit, att sköterskepersonalen, som vore gemensam för båda afdelningarna, tidvis på ett allt mera olidligt sätt öfveranstängdes. Det vore ingalunda ovanligt, att arbetet här fortginge oafbrutet från klockan 8 förmiddagen till klockan 6 à 7 eftermiddagen och att sköterskorna då efter en kort middagsrast åter trädde i verksamhet till

klockan 10 à 12 på kvällen, för att sedan efter kort sömn åter väckas en eller flera gånger på natten. Direktionen hade visserligen genom att öka sjukvårdspersonalens antal sökt lätta deras arbetsböda, men arbetets intensitet och bristen på bostäder hade dock beredt oöfverstigliga hinder för tillräckligt verksamma åtgärder.

Det vore emellertid ej blott i detta hänseende, som arbetsförhållandena blifvit allt mera outhärdliga. Äfven för läkarpersonalen förlängdes och förskötes oupphörligt operationsarbetet genom oförutsedda hinder och väntan, och detta återverkade till oregelmässighet och brådska i det öfriga arbetet inom klinikerna, såsom sjukronderna, laboratoriearbetet, journalskrifningen m. m. En stor olägenhet af detta forcerade och oregelbundna sjukvårdsarbete vore ock, att de unga skickliga läkare, som vunnit anställning vid klinikerna såsom underläkare, ofta endast med offrande af nattimmar kunde idka bokliga studier eller syssla med vetenskapliga undersökningar, så viktiga för deras egen utbildning och för hela klinikens uppgift och blomstring.

För att råda bot för alla dessa allvarliga olägenheter af en alltför trång operationsafdnig, gemensam för båda de kirurgiska klinikerna, hade direktionen ej ansett någon mindre åtgärd tillfyllestgörande än inrättandet af ännu en väl ordnad operationsafdelning, så att båda klinikernas arbete kunde samtidigt fortgå utan att de hindrade hvarandra. Storleken af en sådan utvidgning hade man dock, på sätt framginge af arkitekten Petersons ritningar, sökt inskränka genom att ställa de båda lokalerna i möjligast nära samband med hvarandra. Så kunde den befintliga steriliserings- och förrådslokalen blifva för båda afdelningarna gemensam. Likaså behöfde den nya afdelningen ej innehålla någon föreläsningssal, om nämligen arbetet ordnades så, att alltid den lärare, som hade föreläsningsskyldighet, arbetade inom den äldre operationsafdelningen.

En gifven förutsättning för att arbetet skulle kunna på detta sätt bedrivas inom två lokaler i stället för en blefve naturligtvis, att operationspersonalen något ökades. Inom tillbygget måste alltså beredas en del bostäder för läkare, sköterskor och undersköterskor. Detta oeftergifliga önskemål kunde vinnas genom anordning af några rum i vindsvåningen.

Rörande slutligen *tvättinrättningen*, som enligt lämnad uppgift för närvarande är inrymd i nedre våningen af det norr om den kirurgiska klinikbyggnaden belägna s. k. ekonomihuset, innehållande i öfrigt ångpannerum, badlokaler m. m., har lasarettsdirektionen anfört, att ett absolut hinder för hvarje ökning af sjukhusets patient- och personalantal mötte i det bristfälliga skick, hvori sjukhusets tvättanstalt befunne sig. Från bör-

jan alltför trångt tilltagen, hade denna afdelning under ständigt växande kraf nu råkat i ett sådant skick, att den endast tack vare sin förträffliga föreståndarinnas outtröttliga energi och själfuppoftning kunnat nöjaktigt fylla sin uppgift. Dess föråldrade inredning, bristfälliga och numera otidsenliga maskiner samt dess mörka, fuktiga och instängda läge hade gjort arbetet därinom allt tyngre. Det hade på senare tid varit ytterligt svårt att skaffa och kvarhålla duglig tvättpersonal. För att om möjligt undanröja det hinder, som sålunda stode i vägen för den genom inrättande vid lasarettet af en öron-, näs- och halsklinik ifrågakämda ökningen af patientantalet, hade direktionen hösten 1907 gjort framställning till Stockholms stads hälsovårdsnämnd om och på hvilka villkor serafimerlasarettet skulle kunna få åtminstone en del af sin tvätt verkstald inom en för stadens alla sjukhus gemensam tvättinrättning, som enligt förhoppning då varit under förberedelse. Förhoppningen om att på denna väg få frågan ordnad hade dock snart fallit med strandandet af hela planen om den stora tvättinrättningen. En beräkning af kostnaderna för sjukhustvättens hela eller partiella utförande å en allmän tvättinrättning hade blifvit alldeles afskräckande genom sin dyrhet, hvarjämte en kort tids erfarenhet om en dylik anordning tillfvullest visat, huru illa tvättkläderna där medfores genom starka blekningsmedel etc. Direktionen måste alltså i en grundlig reparation och tillbyggnad, eventuellt nybyggnad af sjukhusets egen tvättafdelning se en oundgänglig förutsättning för en ökning af sängantalet. Direktionen hade då uppdragit åt sakkunnig person, ingenjör Andersson, att uppgöra förslag till utvidgning af lasarettets tvättinrättning. Sedan emellertid Andersson i ett vid direktionens skrivelse fogadt »förslag till maskintvättinrättning för serafimerlasarettet» förklarar den befintliga tvättinrättningens lokaler vara »olämpliga för nuvarande krafven och ej kunna på något tillfredsställande sätt utvidgas för de ökade behofven», återstode enligt direktionens uppfattning ingen annan utväg än att låta uppföra en nybyggnad för tvättanläggningen. Denna måste af lätt insedda skäl ligga möjligast nära till maskinhuset, det vill säga på bakgården mellan den medicinska klinikens byggnad och Klara sjö. Bakgårdens utrymme blefve visserligen därigenom starkt taget i anspråk, men den nya byggnaden finge dock mot söder och öster ett vida friare läge och rikligare ljus och lufttillträde än den gamla. Man hade ock sörjt för dagerns tillträde genom stora fönsteröppningar. En stor olägenhet med byggnadens nödtvungna läge på denna del af tomten vore onekligen den dåliga grunden, som kräfde pålning i stor utsträckning. Grundläggningskostnaderna ensamma hade därför också sprungit upp till i rundt tal 22,000 kronor. Man ägde dock med det omsorgsfulla arbete, som här vore afsedt, trygghet mot ett upprepande af det, som understun-

dom händt i den nuvarande tvättinrättningen, eller att målarvattnet vid högt vattenstånd stigit upp till flera centimeters höjd i arbetslokalerna. Genom uppförandet af en ny byggnad kunde det blifva möjligt att ordna de skilda rummen och bestämma deras storlek fullt planmässigt efter arbetets fordringar. De ytterligt primitiva sorterings- och förrådsrummen hade, enligt hvad Anderssons förslag tillhörande ritningar utvisade, ersatts af välbelägna och väl inredda lokaler. Äfven utlämningen af de rena kläderna kunde ske på ett tillfredsställande sätt och genom tvättinrättningens bekväma kommunikation med sammanbindningsgången mellan sjukhusets skilda afdelningar vore väl sörjdt för transport af kläderna med rullvagnar till och från alla delar af sjukhuset utan behof af bärning såsom nu. Den maskinella inredningen vore vald med iakttagande af hvad senare tids erfarenhet visat vara godt och ändamålsenligt. Endast de fullgoda maskinerna från den gamla tvättinrättningen skulle öfverflyttas, resten försäljas där så ske kunde. Den nya tvättanläggningen vore beräknad för 750 kilogram tvätt per dag, motsvarande behofvet för minst 700 personer. För närvarande uppginge dagstvätten till mellan 450 och 500 kilo eller behofvet för 500 personer. Den lokal inom det gamla ekonomihuset, som genom tvättaafdelningens flyttning blefve ledig, skulle kunna lämpligen användas dels till arbetslokaler för tapetserare och målare, dels till förråd.

Öfver direktionens framställning i berörda tre hänseenden har kanslern för rikets universitet, efter hörande af lärarkollegiet vid karolinska medikokirurgiska institutet, afgifvit infordradt underdånigt utlåtande.

Lärarkollegiet har i sitt yttrande åberopat innehållet af en i afskrift bifogad, af kollegiet den 8 oktober 1908 till kanslern aflåten skrifvelse, däri anfördes, hurusom kollegiet med anledning af en från oto-rhinolaryngologiska sällskapet i Stockholm inkommen framställning hos lasarettsdirektionen i maj 1907 gjort den af direktionen omförmälda anhållan om anordnande vid serafimerlasarettet af en oto-rhino-laryngologisk klinik med omkring 20 sängar. Med anledning häraf hade kollegiet från direktionen erhållit meddelande om den direktionens underdåniga framställning, hvarför jag nyss redogjort och som afsåge, bland annat, att för en dylik klinik skulle erhållas dels inom de lokaler, som nu disponerades af den kirurgiska klinikens så kallade infektionsafdelning plats för 10 manliga och 8—10 kvinnliga patienter jämte erforderliga rum för personal och förråd samt operations-, steriliserings- och mörkrum dels ock i vindsvåningen till det nya operations- och röntgenbygget rum för en underläkare. Såsom af direktionen framhållits skulle den på nämnda sätt vunna

nya sjukafdelningen tillfredsställa endast mycket blygsamma fordringar, men då behovet af en förstärkning af undervisningen inom de ifrågasvarande, för läkarutbildningen viktiga och i rask utveckling stadda vetenskapsgrenarna vore i hög grad trängande och upprättandet af en särskild klinik för dessa vetenskapsgrenar härutinnan vore af synnerlig stor betydelse, ansåge sig kollegiet böra hos kanslern hemställa, att kanslern måtte hos Eders Kungl. Maj:t framhålla angelägenheten af att en klinik för öron-, näs- och svalgsjukdomar måtte så snart som möjligt varda inrättad vid serafimerlasarettet.

Vid lärarkollegiets yttrande hafva vidare fogats omförmälda sällskapsberörda framställning till kollegiet samt yttranden, som med anledning af denna framställning afgifvits till kollegiet af professor J. Berg, e. o. professorn J. Åkerman och läraren i otiaatri, rhinologi och laryngoskopi E. Stangenberg.

Oto-rhino-laryngologiska sällskapetets framställning, som är dagtecknad i mars 1907, utmynnar i förslag, att kollegiet i anslutning till det då hos Eders Kungl. Maj:t hvilande förslaget till ordnande af undervisning och tjänstgöring vid de medicinska klinikerna i Stockholm måtte vidtaga sådana åtgärder, att undervisningen i oto-rhino-laryngologi måtte kunna ordnas på ett ur vissa i framställningen angifna synpunkter tillfredsställande sätt.

Berg, Åkerman och Stangenberg uttala sig bland annat för att kollegiet måtte hos serafimerlasarettets direktion göra framställning därom att en klinikafdelning för nu ifrågasvarande disciplin måtte inrättas vid lasarettet. Åkerman och Stangenberg anföra därvid, hurusom det kanske endast behöfde påpekas, att en sjukhusafdelning vore nödvändig för att fullt utnyttja de möjligheter till undervisning, som rymdes inom ett praktiskt medicinskt ämne. De lokala och ekonomiska svårigheter, med hvilka serafimerlasarettet haft och delvis ännu hade att kämpa, hade hittills icke medgifvit anordnandet af en särskild sjukhusafdelning därstädes för ifrågasvarande specialgren. Emellertid hade under årens lopp en hel del patienter tillhörande detta fack intagits å serafimerlasarettets kirurgiska afdelningar, där de vårdats af läraren i oto-rhino-laryngologi. Ehuru detta endast varit möjligt vid trängande behof och då det mycket hårdt anlidade utrymmet möjliggjort sådant, torde det såsom nödfallsåtgärd ha varit till någon hjälp för sjukvård men mindre för undervisningen. Likväl vore det uppenbart att ingendera parten, hvarken de sjuka, lasarettet, kirurgerna eller otiaatrikern i längden kunde vara tillfredställd med dylika tillfälliga och provisoriska anstalter. Af allt detta syntes följa, att det för den framtida undervisningen i meranämnda specialgren vore af stor betydelse, om den förutom tillgång till en poliklinik jämväl kunde disponera

öfver en sjukhusafdelning. Rörande storleken af en sådan, kostnader för densamma o. s. v. torde det vara för tidigt att orda; endast så mycket torde behöfva antydvas som att den kräfde 16—20 sängplatser. Då polikliniken funnes på serafimerlasarettet vore det ur alla synpunkter fördelaktigast om sjukafdelningen kunde beredas plats darsammastädes. Att söka erhålla en afdelning på något annat sjukhus för att där meddela undervisning i otriatri, rhinologi och laryngologi syntes mindre tilltalande, men torde likväl böra tagas i öfvervägande af kollegiet. Att förhyra en särskild lokal för ändamålet blefve både dyrt och dåligt, hvarför sådant endast såsom en sista möjlighet borde beaktas.

Universitetskanslern har i sitt utlåtande, dagtecknad den 12 november 1908, framhållit angelägenheten däraf, att en klinik för öron-, näs- och svalgskjukdomar måtte varda så snart som möjligt inrättad vid serafimerlasarettet, och har kanslern på grund af hvad lärarkollegiet anfört i sin skrifvelse den 8 oktober 1908 tillstyrkt bifall till lasarettsdirektionens framställning.

På grund af nådig remiss afgaf öfverintendentsämbetet underdånigt utlåtande i ärendet den 1 december 1908 och anförde därvid följande.

Emot detaljanordningen vid den nya flygelbyggnaden utefter Handverkargatan torde icke vara något annat att erinra, än att man skulle kunna väsentligt förbättra belysningen i den alltför mörka midtkorridoren i bottenvåningen genom att förflytta gårdsingången till sammanbindningsgången mellan den gamla byggnaden och den nu föreslagna tillbyggnaden samt i ändan på korridoren insätta ett fönster i stället för porten.

Hvad vidare anginge kostnadsberäkningarna för sagda byggnad så vore däremot icke något att invända, lika litet som mot detaljanordningen och kostnadsberäkningarna beträffande den nya tvättinrättningen.

Däremot kunde ämbetet icke lämna utan anmärkning det sätt, på hvilket båda de ifrågavarande nybyggnaderna blifvit placerade i förhållande till redan befintliga byggnader vid lasarettet.

Vidkommande då först byggnaden för röntgeninstitutet och den nya operationsafdelningen skulle densamma, förlagd så som nu föreslagits, komma att på ett särdeles iögonfallande sätt störa den monumentala karaktär, som den gamla kirurgiska hufvudbyggnaden nu företedde, samt mellan sig och denna hufvudbyggnad bilda en trång gård, föga solbelyst, då den vore öppen allenast mot norr. Enligt ämbetets mening borde denna byggnadsfråga kunna lösas fullt tillfredsställande äfven med hänsyn till de estetiska kraf, som den gamla förnäma hufvudbyggnaden torde få anses kräfva.

Jämväl i fråga om den nya tvättinrättningen funne ämbetet sig —

under framhållande af de synnerligen olämpliga gårdsprång, som bildades genom byggnadens placering enligt det framlagda förslaget — böra hemställa, att de behöfliga tvättlokalerna måtte, äfven med uppoffrande, om så skulle blifva följden, af den icke alldeles nödvändiga täckta sammanbindningsgången, förläggas på ett mera hygieniskt riktigt sätt.

Med anledning af hvad öfverintendentsämbetet sålunda anfört infordrades underdånigt utlåtande af lasarettsdirektionen. Detta utlåtande, dagtecknad den 16 december 1908, innehåller följande.

Direktionen ville till en början framhålla, hurusom vid uppgörande af framlagda förslag och ritningar det framför allt varit direktionen angeläget, ej mindre att de ifrågasatta byggnaderna med däri inrymda lokaler blefve förlagda på det för arbetet inom lasarettet ändamålsenligaste sätt, än äfven att byggnadernas inredning, särskildt i afseende å rummens belägenhet, blefve så praktiskt ordnad som möjligt. Af förstnämnda skäl hade den till röntgeninstitut och utvidgning af operationsafdelningen afsedda byggnad ej — såsom måhända bäst skulle öfverensstämt med de estetiska krafven — kunnat tänkas förlagd fristående från öfriga byggnader. Det låge i sakens natur, att ett samband mellan de särskilda operationsafdelningarna måste anses önskvärdt och genom en sådan ordning kunde äfven, såsom i detta fall förutsatts, vissa lokaler blifva gemensamma för de båda afdelningarna. Nödvändigheten af en lätt förbindelse mellan operationsafdelningarna och röntgeninstitutet hade redan förut blifvit af direktionen framhållen.

För att om möjligt, med bibehållande af sambandet mellan nybyggnaden och den kirurgiska hufvudbyggnaden, rätta af öfverintendentsämbetet anmärkta brister hade direktionen anmodat arkitekten Peterson att söka å nämnda ritningar vidtaga de ändringar i den af öfverintendentsämbetet angifna riktning, som med hänsyn till de lokala förhållandena låte sig göra. Med anledning häraf hade arkitekten Peterson föreslagit de ändringar i de ursprungliga ritningarna, som funnes angifna å samma ritningar påsatt kalkérlärf. Enligt detta förslag, hvilket icke komme att inverka på den för byggnadens uppförande beräknade kostnad, skulle byggnaden kunna förläggas med sin längdaxel parallell med Handtverkargatan, utan att den gamla porten mot nämnda gata behöfde rifvas. Endast den västra sidobyggnaden måste borttagas, hvaremot pumphuset på östra sidan om porten kunde kvarstå. Genom en sådan förläggning af byggnaden blefve densamma — från lasarettets gård sedt — mindre skymmande för den kirurgiska klinikbyggnaden. Berörda förändring i byggnadens förläggning komme emellertid att medföra, att röntgenrummen, som i det ursprungliga för-

slaget varit förlagda mot öster, norr och söder, enligt det nya alternativet skulle förläggas mot söder, öster och väster; att sammanbindningsgången mellan kirurgiska klinikbyggnaden och den nya byggnaden måste flyttas längre åt norr, hvarigenom ett sköterskerum komme att minskas till hälften i såväl bottenvåningen som i våningen en trappa upp; att ett sköterskerum i hvarje våning af nybyggnaden försvunne, hvaremot ett mindre sådant i klinikbyggnadens båda våningar erhöles i stället; att rummen för personalen i våningen en trappa upp i den nya byggnaden blefve mindre; samt att tillträdet till desamma ej kunde beredas direkt från trappan utan öfver byggnadens hufvudkorridor.

Beträffande det sålunda framlagda ändringsförslaget ville direktionen för egen del anföra, att — äfven om därigenom de af öfverintendentsämbetet åberopade estetiska krafven på den nya byggnadens belägenhet i förhållande till den kirurgiska klinikbyggnaden blefve i någon mån bättre tillgodosedda — direktionen likväl af skäl, bland andra, att storleken af de för personalen afsedda rum genom det nya förslaget komme att reduceras, hölle före, att, från praktisk synpunkt sedt, det nya förslaget icke innebure någon förbättring. Frågan om byggnadens förläggande i ena eller andra läget torde emellertid, om det äskade anslaget beviljades, där-
efter kunna blifva föremål för närmare undersökning.

Med anledning af hvad öfverintendentsämbetet anført rörande förläggningen af den nya byggnaden för lasarettets tvättinrättning ville direktionen anföra, att direktionen, efter samråd med arkitekten Peterson, icke såge sig i stånd att föreslå någon ändring i denna byggnads läge. Grunden å den del af lasarettets tomt, där byggnaden skulle uppföras, vore nämligen sådan, att ett förskjutande af byggnaden längre mot norr — den enda möjligheten att få den af öfverintendentsämbetet anmärkta bristen afhjälpt — skulle medföra ännu högre grundläggningskostnader än de beräknade, hvarjämte genom uppoffring af sammanbindningsgången kommunikationen mellan byggnaden och öfriga institutioner skulle afsevärdt försvåras. I öfrigt och för att åtminstone i någon mån förringa betydelsen af den framställda anmärkningen ville direktionen påpeka, att sammanbindningsgången mellan den medicinska och den kirurgiska hufvudbyggnaden, hvilken gång komme att åt söder begränsa de gårdsprång, som genom nybyggnaden skulle uppstå, icke hade mer än en vånings höjd och tak med låg resning.

Härefter hördes medicinalstyrelsen, som i underdånigt utlåtande den 15 januari 1909 anförde, hurusom på grund däraf att serafimerlasarettets byggnader vore förlagda inom stadens mera centrala område på en jäm-

förelsevis liten och delvis för bebyggande olämplig tomt, svårigheter måste förr eller senare uppstå att erhålla utrymme för alla de lokaler, hvilka ovillkorligen erfordrades vid en så stor och omfattande sjukvårdsanstalt. Det torde också knappast vara möjligt att å den nuvarande sjukhustomten finna lediga byggnadsplatser för de nu föreslagna nybyggnaderna, som fullt motsvarade på samma gång hygienens och estetikens kraf. Af de alternativa förslagen till placering af byggnaden för röntgeninstitut och operationsafdelning syntes det dock medicinalstyrelsen som om det senast utarbetade, å kalkérlärfvt angifna ur flera synpunkter vore att föredraga framför det ursprungliga förslaget. Den af öfverintendentsämbetet klandrade trånga gården mellan nybyggnaden och gamla sjukhuset blefve enligt detta förslag väsentligt minskad på längden, och den delvis skumma mittelkorridoren i det äldre förslaget hade i det nya undvikits. Å andra sidan syntes icke de af direktionen framställda anmärkningarna mot detta senare förslag vara af den betydelse, att de borde stå hindrande i vägen för den ifrågasatta ändringen. Beträffande läget för den nya tvättinrättningen måste detsamma tvifvelsutan betecknas såsom rätt olämpligt ur sjukhushygienens synpunkt, då afståndet mellan nybyggnaden och de förutvarande byggnaderna endast utgjorde 3 respektive 6 meter och, såsom öfverintendentsämbetet anmärkt, en del gårdsprång härigenom bildades, som, om möjligt, borde undvikas. Huruvida detta utan alltför stora kostnader skulle kunna åstadkommas genom byggnadens förskjutande mot norr, vore medicinalstyrelsen ej i tillfälle att bedöma, då någon beräkning rörande den ökade grundläggningskostnaden i detta fall icke bifogats, men sedd enbart ur hygieniskt synpunkt vore dock en dylik ändring otvifvelaktigt att förorda.

Slutligen anbefalldes öfverintendentsämbetet genom nådig remiss att ånyo afgifva underdånigt utlåtande i ärendet. I detta utlåtande, dagtecknad den 16 februari 1909, har ämbetet anført följande.

Med den planform, som enligt det omarbetade förslaget vore afsedd att förlänas åt nybyggnaden för röntgeninstitutet m. m., hade vunnits dels att byggnaden komme att i afsevärdt mindre grad skymma lasarettets kirurgiska hufvudbyggnad, dels att gårdsprånget mellan nämnda båda byggnader i betydande mån förkortats, dels ock att belysningen af nybyggnadens korridorer väsentligt förbättrats. Då genom de vidtagna förändringarna de af ämbetet i förevarande afseende anmärkta brister beträffande nu ifrågavarande byggnad i hufvudsak aflägsnats och då ämbetet, lika med medicinalstyrelsen, ansåge de af lasarettets direktion påpekade smärre olägenheter, som skulle hafva uppkommit genom de skedda ändringarna, vara af ringa betydelse, funne ämbetet sig för sin del bära tillstyrka god-

kännande af de sist upprättade ritningarna till nu omhandlade byggnad, dock att blifvande fasadritningar och skärningar torde böra, före arbetets verkställande, blifva föremål för nädigt bedömande samt att, då den ena paviljongen, tillhörande den gamla portalen vid lasarettet åt Handtverkar-gatan, måste vid följandet af det senaste ritningsförslaget rifvas, densamma yttermur mot nyssnämnda gata borde för att så mycket som möjligt af den för sin tid karaktäristiska portbyggnaden måtte bevaras, få kvarstå såsom ingående i staketet kring lasarettstomten.

Hvad därefter vidkomme tvätthusbyggnaden och de mot densamma af ämbetet, förnämligast af hygieniska skäl, framställda erinringar, så måste ämbetet fortfarande vidhålla — och däri hade ämbetet fått stöd af medicinalstyrelsen — att dess föreslagna läge icke borde godkännas, hvadan ämbetet såge sig nödsakadt att, alltjämt företrädesvis ur hygienisk synpunkt, för sin del påyrka, att byggnaden, oaktadt den något ökade kostnaden — som emellertid icke vore af vederbörande till siffran uppgifven — blefve förflyttad längre mot norr antingen — på sätt å ett vederbörande situationsplan vidfästadt tillägsblad närmare utvisades — med bibehållande af sin nuvarande planform — a, b, c och d — eller hellre med sin längd-axel i norr och söder såsom figuren e, f, g och h angafve. Härvid syntes vara att beakta, att de på grund af den utaf ämbetet påyrkade förflyttningen höjda omkostnaderna för ökad längd af grundpålar, flyttning af nu befintlig afloppsledning med samlingsbrunn, sammanbindningsgångens förlängning m. m. torde få anses kunna till fullo uppvägas af den minskning i kostnader, som det af ämbetet förordade förslaget till röntgeninstitut m. m. medförde, då, jämlikt detta förslag, sagda byggnad blefve till sin volym väsentligt mindre än ursprungligen afsetts.

Lasarettsdirektionen, som satts i tillfälle taga del af medicinalstyrelsens yttrande och öfverintendentsämbetets senast afgifna utlåtande, har i en underdånig skrifvelse den 1 mars 1909 bemött de anmärkningar, som framstälts mot den framlagda planen för den nya tvättinrättningen. Direktionen anför därvid följande.

Direktionen kunde visserligen icke förneka, att de gårdsprång, som vid bifall till direktionens förslag komme att uppstå mellan den nya byggnaden för tvättinrättningen samt de medicinska och kirurgiska klinikbyggnaderna, från hygienisk synpunkt icke vore tillfredsställande. Vid förslagets upprättande hade direktionen emellertid sökt tillse, att den nya byggnaden i möjligast minsta mån skulle inskränka på förutvarande lägenhetens behof af ljus och luft, på samma gång enahanda förmån skulle i så stor utsträckning som möjligt tillförsäkras den nya byggnaden. Till följd af tomtens

belägenhet och bristande utrymme hade detta ej kunnat ske utan svårighet. De kringliggande byggnader, som direktionen därvid haft att tillgodose, vore dels den medicinska och den kirurgiska kliniken dels ock den gamla ekonomibygnaden. Hvad anginge de förra, vore förhållandet sådant, att placera det af den nya tvättinrättningen på det ena eller andra sättet ej nämnvärdt inverkade på något enda sjukrum. Beträffande däremot den gamla ekonomibygnaden, torde det vara alldeles klart, att med hvarje flyttning mot norr af den nya byggnaden ljus och luft i motsvarande utsträckning beröfvades ekonomibygnadens mot öster vettande sida. Detta syntes direktionen ej kunna vara likgiltigt, då de i denna byggnads bottenvåning belägna, nu för tvätten använda utrymmen vore afsedda att efter den nya byggnadens uppförande upplätas till arbetslokaler. Tänkte man så på ljus- och lufttillträde till den nya byggnaden, kunde det visserligen icke förnekas, att belysningen af dess på nedre botten belägna, mot söder liggande rum blefve sämre, ju närmare byggnaden förlades till den nu befintliga sammanbindningsgången, men det vore att märka, att dessa rum vore afsedda till förrådsrum för linne och således ej i behof af starkare belysning. För byggnadens belysning i öfrigt syntes åter det af direktionen föreslagna läget vara bättre än det af ämbetet förordade. Ju närmare byggnaden lades till ljusporten mellan de båda klinikbyggnaderna, desto mera södersol erhöles den nämligen för sina arbetslokaler en trappa upp och ju längre den kom från tomtens norra gräns, desto mindre skymmande blefve den brandmur, som å den angränsande Bolinderska tomten reste sig till ungefär samma höjd som den nya byggnaden skulle erhålla. Förlades denna byggnad med sin längdaxel i norr och söder, förlorades den breda fasaden mot bästa ljuskällan och ena långsidan finge, i stället för eljest en kortsida, vidkännas olägenheten af ekonomibygnadens närhet. Med hänsyn till hvad sålunda anförts, syntes det direktionen uppenbart, att de hygieniska fördelarna af meranämnda gårdsprängs utvidgning genom byggnadens flyttning mot norr mer än uppvägdes af de påpekade hygieniska olägenheter, som däraf skulle blifva en följd.

Direktionen ville därjämte framhålla, att, i händelse den nya byggnadens längdaxel förlades i norr och söder, utrymmet mellan den norra gafveln och de vid norra tomtgränsen nu befintliga, till vedbod och verkstäder använda byggnader skulle komma att förminskas till stort men vid transporten af erforderliga förråd till ekonomibygnaden.

Slutligen tillåte sig direktionen upprepa hvad direktionen redan förut framhållit, nämligen att, enligt öfverintendentensämbetets förslag till byggnadens placering, grundläggningkostnaden komme att väsentligt öfverstiga den af direktionen beräknade. Direktionen såge sig visserligen icke i stånd

att i berörda hänseende uppgifva någon bestämd siffra, men hölle dock, med stöd af arkitekten Petersons uppgift, före, att sagda kostnad, inberäknadt kostnaden för sammanbindningsgångens förlängning, komme att ökas med i rundt tal 10,000 kronor.

Att, såsom öfverintendentensämbetet förmålt sig anse, denna kostnad skulle kunna uppvägas genom den minskning i kostnaden, som det af ämbetet förordade förslaget till förläggning af röntgeninstitutet skulle medföra, vågade direktionen betvifla. Äfven om sistnämnda byggnad däri-genom skulle erhålla en mindre kubikmassa än direktionen i sitt ursprungliga förslag afsett, borde nämligen tagas i betraktande, att enligt det senare uppgjorda förslaget jämväl denna byggnads grundläggingskostnad blefve dyrare än enligt det första, beroende därpå, att djupet till fast berg vore större å den vid den gamla porten belägna östra sidan af lasarettets tomt. Därtill komme kostnaden för portvaksstugans rifning och däraf föranledda arbeten.

På grund af hvad direktionen sålunda anfört ville direktionen i underdånighet hemställa, att direktionens förslag i fråga om tvättinrättningens förläggning måtte oförändradt vinna nådigt bifall.

Af hvad i detta ärende förekommit synes mig uppenbart, att behovet af rymligare och ändamålsenligare lokaler för röntgeninstitutet vid serafimerlasarettet och af en ny operationsafdelning därstädes är så trängande att dess tillgodoseende icke kan uppskjutas utan skada för undervisningen och sjukvården vid lasarettet.

*Departements-
chefens
yttrande.*

Beträffande särskildt röntgeninstitutet vill jag framhålla den erfarenhet, som vunnits därom att tjänstgöring å en dylik anstalt är, utan att nödiga skyddsanordningar förefinnas, för läkaren och sjukhuspersonalen af ytterst hälsofarlig art. Det synes mig vara en bjudande plikt att tillse det personalen vid institutet, så vidt möjligt är, icke genom sin tjänstgöring utsättes för risk att taga obotlig skada. I institutets nuvarande provisoriska lokaler hafva naturligtvis skyddsanordningar endast till en viss grad kunnat vidtagas, och då nu behovet af ökad utrymme starkt gör sig gällande, synes mig angeläget att tillgång beredes till helt nya lokaler, där alla moderna uppfinningar på skyddsteknikens område kunna vinna tillämpning.

Tanken att uppföra en ny byggnad, inrymmande röntgeninstitutet och den nya operationsafdelningen, anser jag lyckligt funnen. Ett tungt vägande skäl för en dylik anordning synes mig ligga däri, att genom densamma möjlighet beredes att inom den nuvarande kirurgiska klinikbyggnaden in-

rätta en klinik för öron-, näs- och svalgssjukdomar, hvilket af specialister på området med styrka framhållits såsom synnerligen trängande.

Jag torde få erinra, att 1901 års Riksdag i anledning af nådig proposition för upprättande vid karolinska mediko-kirurgiska institutet af undervisning i otiastr, rhinologi och laryngoskopi på ordinarie stat beviljade ett anslag af 3,000 kronor. Beträffande detta anslags användning samt anordningen af undervisningen i nämnda ämnen anhåller jag få hänvisa till den redogörelse härutinnan, som lämnats i det vid 1908 års statsverksproposition fogade utdrag af statsrådsprotokollet öfver ecklesiastikärenden för den 13 januari 1908, punkten 16. I 1908 års statsverksproposition äskade nämligen Eders Kungl. Maj:t ökning af anslaget för uppehållande af ifrågasvarande undervisning. 1908 års Riksdag höjde ock anslaget med 900 kronor, så att det nu utgör 3,900 kronor. Det synes mig uppenbart, att inrättandet af en klinik för här ifrågasvarande sjukdomar, om ock till den ringa omfattning som nu ifrågasatts, är af allra största betydelse för att undervisningen i otiastr, rhinologi och laryngoskopi skall blifva fruktbringande och kunna motsvara den vetenskapliga forskningens raska framsteg på detta område.

Förslaget att uppföra byggnaden för röntgeninstitutet och den nya operationsafdelningen å södra delen af lasarettets tomt, i enlighet med de af arkitekten Peterson för byggnaden i fråga sist upprättade ritningarna, hvilka förordats både af medicinalstyrelsen och öfverintendentsämbetet, synes mig ändamålsenligast. Blifvande fasadritningar och skärningar böra, på sätt ämbetet framställt, före arbetets verkställande blifva föremål för Eders Kungl. Maj:ts pröfning. Rätt till mindre jämkningar i förslaget som ej inverka på kostnaderna, torde ock böra medgifvas. Hvarken det uppgjorda kostnadsförslaget för själfva byggnaden, slutande å ett belopp af 140,000 kronor, eller det äskade bidraget till dess inredning och utrustning, 13,800 kronor, synes mig lämna rum för anmärkning.

Mot det af röntgeninstitutets föreståndare uppgifna belopp, 10,000 kronor, som skulle erfordras för inköp af nya apparater för institutet, har jag heller ingen invändning att göra.

Ett nödvändigt villkor, för de af mig nu ifrågasatta utvidgningarna vid serafimerlasarettet är, att lasarettets tvättinrättning anordnas på ett tidsenligt sätt. Då detta icke kan åstadkommas med de nuvarande lokalerna, synes intet annat återstå än att uppföra ett nytt tvätthus och detta så mycket hellre som tvättinrättningens nuvarande utrymme behöfves för andra ändamål. Enligt den i ärendet förebragta utredning finnes ej annan möjlighet än att, trots det begränsade utrymmet, förlägga det nya tvätthuset på gården bakom sammanbindningsgången mellan de kirurgiska och

medicinska klinikbyggnaderna. Angående byggnadens läge och planform råda, såsom framgår af hvad jag förut anført, olika meningar mellan lasarettsdirektionen och öfverintendentsämbetet, hvilken sistnämnda myndighet jämväl vunnit understöd af medicinalstyrelsen. Utom det att byggnadens förläggande på sätt ämbetet föreslagit skulle enligt direktionsens uppgift fördyra byggnadskostnaden med ungefär 10,000 kronor, har jag vid besök på stället och med stöd af de skäl, som af direktionen framhållits i dess underdåniga skrifvelse den 1 mars 1909, funnit mig öfvertygad därom att tvätthuset, för tillgodoseende i möjligaste mån af såväl dess eget som kringliggande byggnaders behof af dagsljus, bör förläggas på sätt direktionen föreslagit. Mot de utarbetade ritningarna och de angående husets uppförande samt inredning och utrustning framlagda kostnadsförslag, slutande å tillhoppa 127,200 kronor, finner jag lika litet som öfverintendentsämbetet skäl till anmärkning. Jag tvekar därför ej att förorda tvätthusets uppförande enligt den af direktionen framlagda plan. Rätt till mindre jänkningar i planen, som ej inverka på kostnaden, torde äfven vid detta byggnadsförslag böra medgifvas.

Genomförandet af de ifrågavarande förslagen sådana de af mig förordats kräver en kostnad af tillhoppa 291,000 kronor. Då enligt direktionsens uppgift för ändamålet finnas disponibla 41,000 kronor, som donerats till anordnande af ett röntgeninstitut, återstår ett belopp af 250,000 kronor, som torde böra äskas af Riksdagen. Beloppet synes mig emellertid kunna utan olägenhet fördelas på två år.»

Af den i ärendet förebragta utredningen finner utskottet behofvet af de föreslagna nybyggnaderna vid serafimerlasarettet för såväl röntgeninstitutet och en ny operationsafdelning som ock tvättinrättningen till fullo ådagalagdt. Den förstnämnda af dessa byggnader är beräknad draga en kostnad af 140,000 kronor, hvartill kommer 13,800 kronor för dess inredning och utrustning samt 10,000 kronor för inköp af nya apparater för röntgeninstitutet, och nybyggnaden för tvättinrättningen är upptagen till 127,200 kronor, hvadan alltså hela det erforderliga anslaget skulle uppgå till 291,000 kronor. Då emellertid finnas tillgängliga för anordnande af ett röntgeninstitut donerade medel till belopp af 41,000 kronor, utgör det äskade anslaget allenast 250,000 kronor. Utskottet, som tagit del af de för nybyggnaderna uppgjorda ritningar och kostnadsförslag har icke funnit något att mot desamma erinra; och får utskottet alltså hemställa,

att Riksdagen må dels till uppförande vid serafimerlasarettet i hufvudsaklig öfverensstämmelse med de af departementschefen i statsrådsprotokollet öfver eckle-

*Utskottets
yttrande.*

siastikären den 11 mars 1909 förordade, af arkitekten Ludvig Peterson utarbetade ritnings- och kostnadsförslag af en byggnad för lasarettets röntgeninstitut och en ny operationsafdelning äfvensom till bidrag för täckande af kostnaderna för byggnadens inredning och utrustning, dels till anskaffande af erforderliga apparater för lasarettets röntgeninstitut, dels ock till uppförande i hufvudsaklig öfverensstämmelse med i samma statsrådsprotokoll jämväl berörda, af ingenjören William Andersson upprättade ritningar med tillhörande kostnadsförslag af ett nytt tvätthus för lasarettet med fullständig inredning och utrustning, bevilja ett anslag af 250,000 kronor och däraf på extra stat för år 1910 anvisa ett belopp af 125,000 kronor.

Stockholm den 30 april 1909.

På statsutskottets vägnar:

G. BILLING.
